

Соколёнок

5/2018

сентябрь-октябрь

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

ГЪАМИТ РУСТАМОВ

МЕНИ КЪУРДАШЫМ

(Яшны тилинден)

Къанатлы, итти гёзлю
Къурдашымсан, «Къарчыгъа!»
Бираз гечигип къалсанг,
Юрегим бек талчыгъа.

Хабарларынг къужурлу,
Шиъруларынг бал йимик,
Тартып алып къоясан,
Сигъру гючюнг бар йимик.

Абзар-абзаргъа гирип,
Юртдан-юртгъа учасан,
Ана тилимде сёйлеп,
Гёнгюлюмню ачасан.

Къанатларынгни яйып,
Учма къара бийикден,
Сагъа оьмюр ёрайбыз
Къумукъ яшлар юрекден!

ЯҢГЫ ОХУВ ЙЫЛЫГЪЫЗ БУЛАН КЪУТЛАЙБЫЗ!

МАГЪАММАТ АТАБАЕВ

БАЙРАМ ГҮОН

Бугюн арив гюн,
Гъайран гюн бугюн.
Бары да яшгъа
Байрам гюн бугюн.

Не кѣп сагъындым,
Школам сени,
Арив гийинип
Гелгенмен энни.

Экинчи класгъа
Гелгенбиз кѣп яш,
Бары яш булан
Боларман къурдаш.

Мени узатып
Борзам да гелген,

«Гъай, булагъа я!» – деп,
Кюлей гъар гѣрген.

Халкъны кюлетмей:
– Гет, – деймен, гетмей,
Англавсуз такъа,
Айтгъанны этмей.

Къагъылды звонок,
Борзам да геле
Биринчи дарсгъа,
Гирип класгъа.

Аявлу Борзам,
Англавлу Борзам,
Гетип къал! Мунда
Бек къатты низам.

АНА ТИЛИНГНИ УЙРЕТ!

АТЫНГ КИМДИР?

Къумукъ тилде де, озге тиллерде йимик, арап тилден гелген адамланы атлары бар.

Мисал гысапда шулай атланы алып къарайкъ.

Агъмат – макътавлу; Али – бийик; Амир – гъаким; Басир – яхшы гереген, итти гезлю адам; Камал – янгылышсыз, нукъсансыз; Камиль – толу, сав, мекенли; Халил – къурдаш, ювукъ; Расул – элчи, вакил; Загъир – ачыкъ; Рашит – англавлу; Рагъим – рагъмулу; Багъав – исбайы ва шолай башгъалары.

Къатынгишилени атлары аслу гъалда эргишилени атларына -ат, -ят суффикслер къошулуп этиле. Масала: Сани – Саният – яратывчу; Гъалим – Гъалимат – юваш; Рашит – Рашидат – англавлу; Гъапис – Гъаписат – яхшы эси булангъы; Солтан – Солтанат – буюрагъан гиши, пача; Жамил – Жамилат – гезел; Керим – Керимат – чомарт; Рагъим – Рагъимат – рагъмулу ва шолай башгъалары. Арап атлар бизге VIII юз йылда гелген.

Ондан алда бизин халкъ аслу гъалда айны,гюнню, тавну-ташны, гючлю къыр жанланы атларын къоя болгъан.

Масала: Бёрю, Болат, Темир, Таштемир, Арслан, Къаплан, Юлдуз, Гюлнар, Айбике, Айкъыз ва шолай башгъалары.

Сени атынг кимдир? Озь атынгны абурлу этмек учун сен не этесен?

Ибрагъим Керимов, профессор

АБЗАЙДИН ГЪАМИТОВГЪА 80 йыл...

Гъар герти шаир оъзю яратгъан чебер асарларында яшап тура - шоларда ону къыйынылары да, сююнчлери де, ойлары да, мурадлары да.

Шоларда шаирни инг асил умутлар учун ябушувда яллыкъ билмейген таза юреги, инсанлыгъы ва адамлыгъы гърюнюп тура.

*Магъаммат Атабаев,
Дагъыстанны халкъ шаири.*

КЪЫЗЫЛ-АЛА АЛМАЛАР

Терек тюпде алмалар,
Саптакълары сап-сари,
Къызыл-ала бетлерин
Яшырып не эте, хари...

Шолай арив алманы
Чиритежек топуракъ,
Гъзьяшлардай уьстюне
Ява сари япыракъ.

ЧАНГСОР

Йылан тюгюл, йыландай,
Узун хырдадын созуп,
Соруп ала чангланы,
Бары авланы тозуп.

– О недир, бил? – дей Мурат,
Ойлаша гиччи Герей:
– Чангны соруп алагъан
Затны аты – чангсор, – дей.

АШАМАЙ ТУРАЙЫМЫ?

Биринчи гюн биринчи
Класгъа гелген Мурат,
Гетип бара дей чыгъып,
Айтма да айтмай гъеч зат.

– Мурат, къайда барасан?
Дагъы да эки дарс бар...
– Ашамай турайымы,
Битмей деп мунда дарслар?..

АРИГЕ ТЮШГЕН

Хоншу къатынгъа сёйлей
Мурадикни анасы,
Къоша ол: «Терегинден
Ари тюшмей алмасы...»

Шону эшитген Мурат:
«Ими, муна чы, – деди, –
Терек – бавда, бу алма
Абзаргъа тюшген эди...»

ГЕМЕ

Бир геме гетмей портдан,
Мурат тезден эс эте:
«Мама, о пенсиягъа
Чыкъгъанмы?» – деп гёрсете.

ЕРИ ЁКЪГЪА ОЛТУРМА

Яшыл-яшыл ягъалар,
Ягъаларда оьзен бар,
Оьзенни суву гюмюш,
Гюмюш сувда – юз мююш.

Гъар мююшде – юз чабакъ,
Гъариси жайрандай сакъ,
Юзюп тура якъ-якъгъа,
Олтурма ери ёкъгъа.

ЯНГЫ ЯЗБАШ

Тавукъ уя дырбайгъан,
Жанлар чёплене алай,
Уядан чыгъып ит де
Шинтаны тюбюн ялай.

БАДРУТДИН АНАНЫ ЁРАВУ МАГЪАММАТОВ

Гөтерме енгил-енгил,
Татли-татли ашама,
Явлу кьалач ясайым
Ёл чыгъагъан яшыма.

Балама кьуват берсин
Ёлда гьар хапгъан ашы.
Юрегинде сёнменсин
Атасыны отбашы.

Эл пашманда кюстюнюп,
Шатда эсин ютмасын.
Уллу тавгъа учса да,
Уясын унутмасын.

Эллеге элчи болсун,
Ювукъ болсун юртуна.
Кьувунлу гюн тенглилери
Тюшер йимик артына.

Кьувунда кьувнакъ болсун,
Къанатлары бар йимик.
Очарларда яхшыгъа
Аты айтылар йимик.

«Экмегим таза буса,
Ёлда олтуруп ашарман».
Балам асил юрюсе,
Мен бадырап яшарман.

АТЪЯЛМАН

Атны ялыдай енгил
Атъялманман, атъялман,
Атылып да, ялманып,
Жанлардан артда кьалман.
Мени йыгъылма кьоймай
Парашютдай кьуйругъум,
Бутум-кьолум чалт кюте
Кьуйругъумну буйругъун.
Чанам чы ёкъ, тек озюм
Кёп сюемен кьышланы.
Кьышны кьозлары бола,
Безеп терек башланы.
Тырнакъларым инели,
Авзум кьыл кьыяр тишли,
Яхшы ойланып кьараса,
Кьозлар магъа тийишли.

Сизин юртгъа ювукъда
Терек башда яшайман.
Яхшы яшлар ёлукъса,
Аясындан ашайман.

Бизин къавум

Къурч къылыкълы бизин къавум
Къувнай гелген сабанда.
Биз туварып къояйкъмы,
Бизге гелген заманда?!

Заман етип, биз етмесек,
Ягъгъа ярты болурбуз.
Юреклерден башланса да,
Йыракъ бизин ёлубуз.

Йыракъ ёлда ягълы юрек
Гъис этмейген леззет бар:
Салынмагъан харшлар йимик
Алынмагъан абатлар.

Оразлылар абатланып
Гёнгюн алар ерлени.
Сабанланы теренидир –
Юреклени терени.

Тик оърлерде тикленсем де,
Узьюлгендей маршавум,
Сюрюлмеген тарлав йимик
Яшалмагъан яшавум.

Боюнбашдай айланмагъа,
Огъ, не уллу мезгил бар!
Орагъымда болармы экен
Сабанымда болгъанлар?

Болса, айтсын инныр тюпге
Жыйылажакъ яшлагъа:
Мени гъайран сюювюмню
Салынажакъ харшлагъа...

Бу макъамгъа нече наслу
Йырлар къызгъын сабанда,
Биз туварып къояйкъмы,
Бизге етген заманда.

Мен

Ошама

Сюеген

Яш

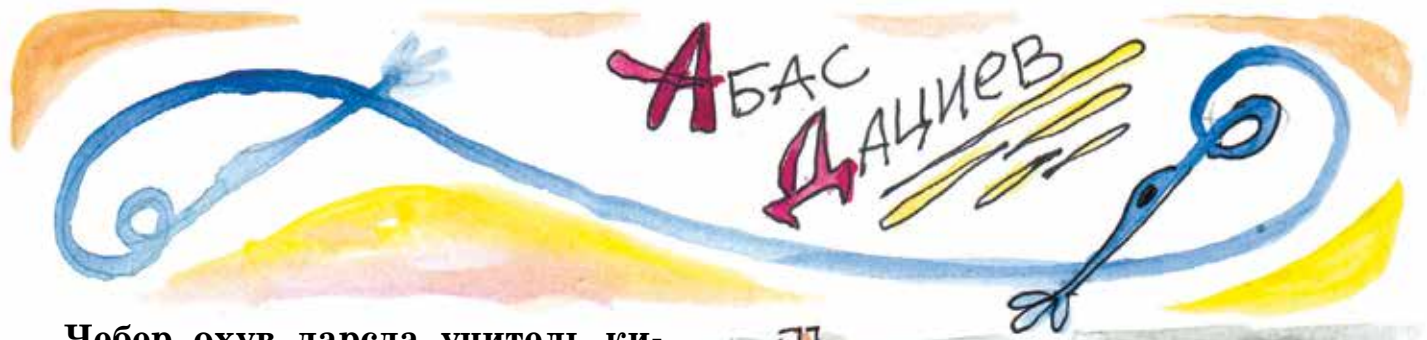
Ййда ялан турса да,
Къышда исси гиеген,
Дарсларын бары яшдан
Артыкъ билме сюеген.

Я китапгъа, я тамгъа,
Я партагъа язмайгъан,
Яшлар булан ябушуп,
Уъстюн-боюн тозмайгъан.

Яш йыгъылса, гётерип,
Къартны къолун тутагъан,
Дарсларын эте туруп,
Бар затны унутагъан,

Бажарагъан гъар ишге
Яшны-къушну къуршама...
Мен сюемен тап шолай
Уланпавгъа ошама!

Чебер охув дарсда учитель китапдагъы бир хабарны къалын тегенеклени суратлайгъан ерин Месейге охутуп битген сонг:

– Ахырына гъаран чыкъдынг, хари, – дей.

Ол да башын гётерип:

– Чалт чыгъып боламы дагъы шончакъы сырлыкъгъан тегенеклени арасындан, – дей.

Эки къызъяш уйню артындагъы бавда гиччи-гиччи сув сепгичлер булан помидор шитиллени сугъарып тура эди. Шо арада къызъяшланы элиси:

– Буланы помидорлары оьсгенде мен бишген-бишгенин басып къоя-жакъман, – деди.

Шо вакъти къызъяшланы гиччиси:

– Гъей, авлия, шоланы бишген-бишгенин басып зая этмей, арив кюйде ашап къойсанг, – деди.

Бир орманда къоянланы тамазасы жыйын оьтгере болгъан. Къоянлар, къызышып сёйлей туруп, уьстюне гъавчулар етишгени де эс этмей къалгъанлар.

Бирден гъавчуланы гёрюп, къоянлар якъ-якъгъа къачалар.

Къоянланы бириси токътап: – Жыйынны къайда узатарбыз? – деп къычыра. Башгъа бир масхарачы къоян:

– Терилер сатагъан базарда, – деген.

Суперанат Мамаеваны Юбилейи булан кътлайбыз! Ана тил

Москевде яшасам да,
Сейлеймен къумукъ тилде.
Анам да кѐмек эте
Ана тилимни билме.

Янгы сѐзлер уйрете
Амайым да, атам да.
Юртдагъы ажайым да
Тюзлей бола хатамны.

Къумукъ тилде йырлайман,
Бийиймен къумукъ кюйге.
Орусча сѐйлеме де
Къоймай атайым уйде.

– Яхшы яшлар инг башлап
Ана тилин билер, – дей. –
Къалгъан тиллер олагъа
Оъзлер чабып гелер, – дей.

Ана тилим анамны
Сеси йимик чалына.
Азиз ана тилимни
Бермен дюнъя малына.

ЙЫЛАВУКЪ

Къарагъыз, гъей, бу яшгъа,
Бу не йылавукъ яшдыр?!
Бир де тюгюл бу башгъа
Обзюн тутгъандан ташгъа.

Гъуя-гъарай къопдуруп,
Йылай авнап жабарда,
Тенглилери гёрсе чи,
Къала башы хабарда.

– Тур, – деп, тарта анасы,
Обтген-баргъан да къарай,
– Бу не йылавукъ яшдыр,
Негер йылай? – деп сорай.

– Бармайман, бармайман, – деп,
Чыгъа тавушу яшны,
Шо вакъти къаршы болуп
Къалды ону къурдашы.

Аркъасында портфели,
Алгъасай обзю дарсгъа,
Чарлап къоймагъа сюе
Дарсын савлай класгъа.

Йылавукъ хыйлы къарап,
Къоччагъымны артындан,
Алып ерден портфелин,
Илди аста сыртына.

МЕНИ КЪУРДАШЛАРЫМ

Бары оюнчакъларым
Аралап къоя мени.
Оланы арасындан
Тапма да къыйын мени.

Гъариси мен чакъгы бар,
Ойнайлар мени булан.
Бахчагъа да бараман
Гъар гюн бириси булан.

Къурдашларым жыйылса,
Гёнгом мени хош бола.
Шонча уллу уюбюз
Олар ёкъда бош бола.

Ап-акъ къар

Абзар толгъан акъ къаргъа
Къонгъан къап-къара къаргъа.
—Тез-тез гет шундан, къаргъа,
Тийме бизин акъ къаргъа!

Ап-акъ къардан сююнюп,
Гелгенмен акъ гийинип.
Сен бусанг, къара къаргъа,
Къонгъансан ап-акъ къаргъа.

Дюнъябыз ярыкъ этме
Акъ къар да суюе, мен де.
Ойнама суюе бусанг,
Акъ тон гийип гел сен де!

Элибизни якъларбыз

Гёзалда байракъ,
Игитлер къакъгъан.
Юрекде сююв,
Ватангъа бакъгъан.

Белсенип такъгъан
Савут белимде.
Якъларман явдан
Азиз элимни.

Кирпигим къакъман,
Къатарман ташдай.
Ватанын якълар
Къатарбаш яшлар!

Ярлы сабанчыны, сатылгъан улары, (Халкъ ёлмачъе)

Йыракъдагъы ханлыкъны бир юртунда ярлы яшайгъан сабанчыны биргине-бир уланы болгъан.

Бир керен уланы атасына айта:

– Атам, не бола мени биревге сатсанг, сагъа акъча болур эди.

– Ким алсын сени, яшым! Бизин йимик ярлылар кимге тарыкъдыр. Сонг да, сен гъали де гиччисен. Устевюне бу яшавда сен билеген зат да ёкъ, ишлеме гючюнг де чатмай.

– Атам, сатсанг мени алажакъ эди. Мен уьч затны бек яхшы билемен: атны, ташны, адамны сырын чечме боламан.

Атасы кюлеген. Уланы буса огъар дагъы да бир нече керен тилеген. Ахыр да атасын рази этген.

Бир гюн ата да, улан да базаргъа баралар. Шо гюн базарда ътесиз кёп халкъ болгъан.

Атасы, уланын бир хумлу тёбечик-

де де олтуртуп, ону сатып алажакъ адамны гёзлей. Нечакъы гёзлесе де, бу гиччи яшгъа гъеч бирев къарамай. Шоллукъда ахшам бола. Базардагъылар да тозулуп, къашкъарала турагъанда, къайдандыр, бир хан гелип:

– Бу яшны базаргъа неге чыгъаргъансан? Бу чу бир зат этме де болмай, бир затны да билмей, – деген.

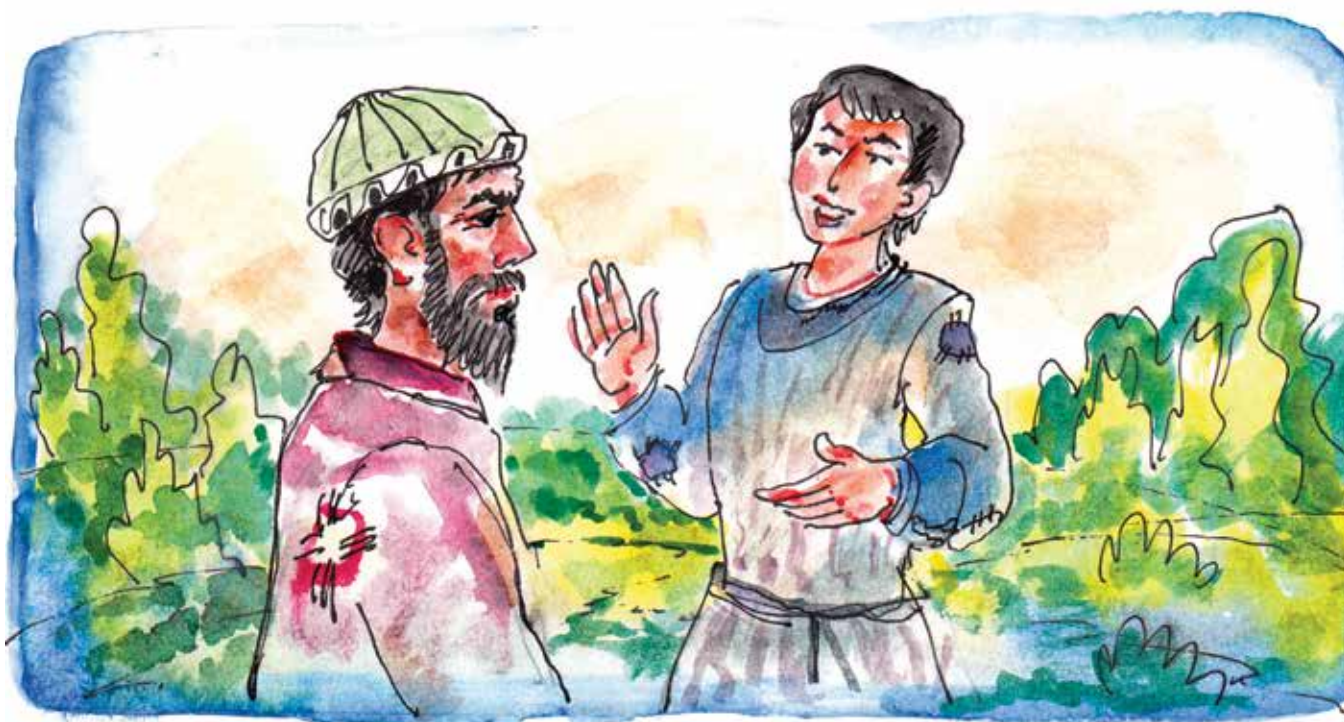
– Мени уланымны билегени ъзюне таман. Олуьч затны: атланы, ташланы, адамланы сырын бек биле, – деп жавап берген хангъа яшны атасы.

Хан кюлеген. Сонг ол:

– Айт чы, уланынг билеген уьч де затны багъасы нечакъыгъа токътай? – деп сорагъан.

– Биз билмейбиз. ъзюнг багъала, – деген хангъа яшны атасы.

– Буса, ма ал, – деп, яшны атасы-

на бир манат алтын акъча да берип, хан ону уланын алып гетген.

Хан уланны эшекни йимик иш-летме де ишлете, итлени де языгъы чыгъар йимик ашатма да ашата. «Къайырмас, – деп ойлаша улан, – не суйсе болсун, атам гъали чи ач-дан оьлмежек».

Хан оьзю уланны не саялы сатып алгъанын бир хыйлы заман унутуп къалгъан. Бир гюн хан сатып ат алма токъташа. Она шо заман улан эсине тюше.

Хан уланны оьзю булан базаргъа алып бара. Улан сатылагъан атланы бирисине де рази болмай, гъарисине бир багъана таба. Базарда къыдыра туруп, хан да, улан да жыйылгъан халкъ макътап турагъан бир тайны къаршысында токътайлар.

– Бу тайгъа чы ёкъдур айтма сёзюнг? – деп сорай хан улангъа.

Улан, шо тайгъа къарап:

– Гертилей де, бу яхшы тай. Тек бу тайны сен сатып алсанг, ол къачан буса да бир заман сени оьлюмюнге себеп болажакъ, – дей.

Хан кюлеп:

– Мен булай да бир минг йыл яшамажакъман. Тай тебип оьлме буюргъан буса, магъа ятланы аранларындагъы тайлар да тепме бола, – деп, есси айтгъан багъаны берип, тайны сатып ала.

Уьюне баргъанда хан, улан оьзюн къызгъанып сёйлейгенине бек рази болуп, ону арив гийиндирмеге, яхшы ашатмагъа буюра.

«Къайырмас, – деп ойлаша улан, – гъали атама чы нечик де, магъа да яшама тынч болду».

Бир керен ханны къызы юзюгюн чечегенде, шону бек багъалы ташы тюшгенни эс эте. Къыз, бек багъалы жавгъар таш сатып алма сюуп, базаргъа барма айлана болгъан. Она шонда улан ташны сырын билемен деп айтгъаны ханны эсине тюше. Хан уланны оьзюню къызы булан бирге базаргъа йибере. Олар экиси

де багъалы ташны сорай бармагъан тюкен де, сорамагъан адам да къалмай. Нечакъы багъалы, нечик гёзел ташны да улан бир кемчилигин таба. Артда да къыз, ажайып арив бир ташны гёрюп, шону сатып алма айлана.

Улан къызгъа:

– Сёзюм ёкъ. Бу бек гёзел таш. Тек шу ташны ичинде бир хурт бар. Шо хурт сени оьлюмюнге себеп болажакъ, – дей.

– Сен не дейсен, жавгъар ташны ичинде хурт боламы? – деп ачувлана ханны къызы.

– Буса яхшы. Мен шону сагъа гёрсетейим, – деп, улан ташны сындыра. Къараса, жавгъар ташны ичинде хурт бар. Уьюне къайтгъанда ханны къызы атасына жавгъар ташны ичинден улан хурт тапгъанны айтгъан. Хан да оьзюню ашбазларына: «Уланны дагъы да яхшы ашатыгъыз!» – деп буюргъан.

«Къайырмас, – деп рагъатлангъан улан. – Гъали атама да, магъа да чы нечик де, ханлыкъдагъы бары да ярлылагъа да яхшы болду. Хан берген яхшы ашланы бир пайын олагъа да уьлешип берме боламан».

Ханлыкъдагъы бютюн халкъ бу улангъа бек гъакъыллы ва рагъмулу экенге макътавлар эте.

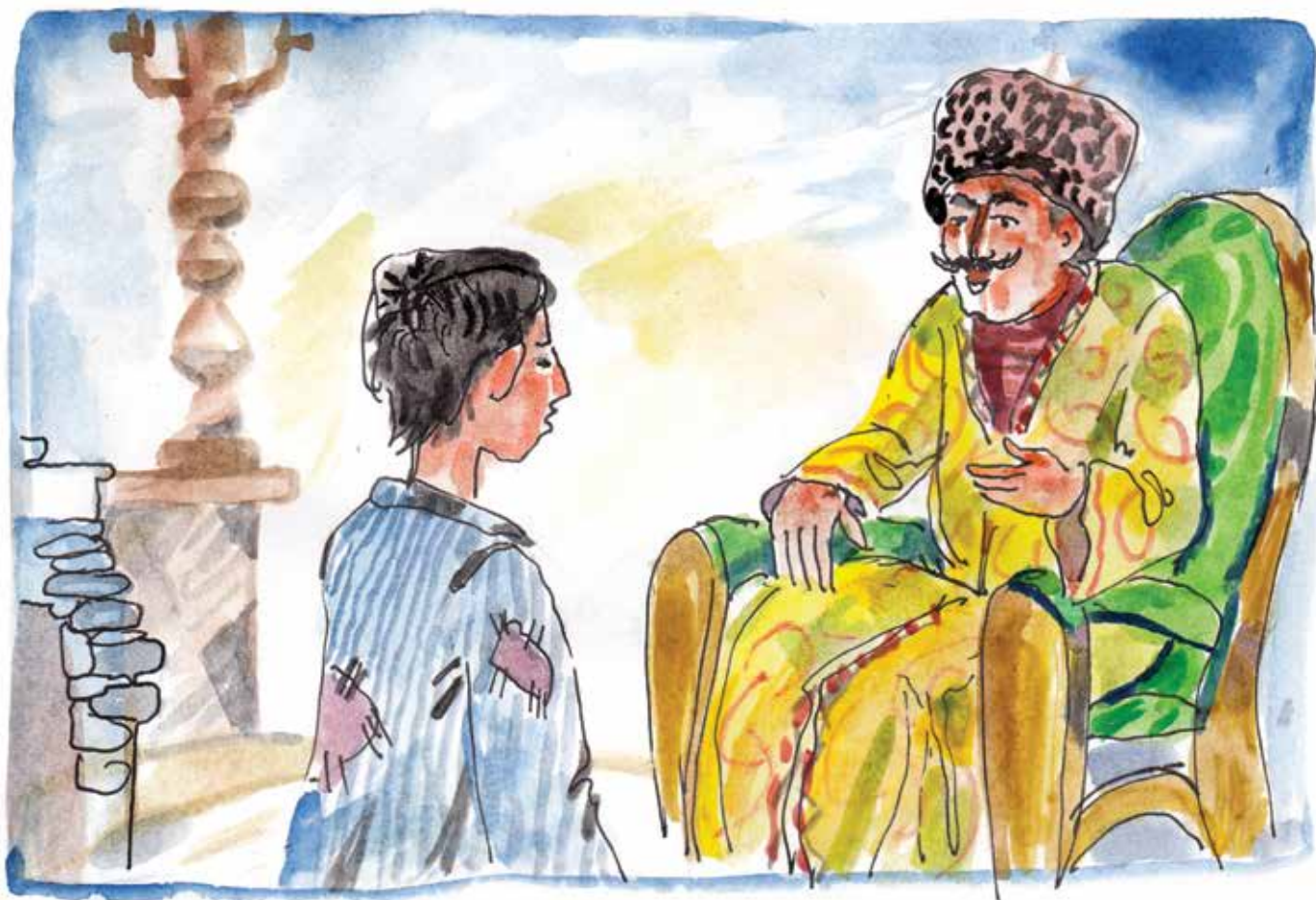
Гюнлени бир гюнюнде хан, уланны оьзюню ягъына чакъырып:

– Сени атанг магъа сен атлардан, ташлардан къайры да, адамланы яшыртгъын сырларын да бек биле деген эди. Айт чы, мени гъакъымдан не билесен? – деп сорай.

– Сен хансан. Яман адам тюгюл бусанг да ярай. Тек сен билмейген бир зат бар. Сен оьзюнг къуллардансан, – деп жавап берген улан.

– Къызымны къутгъаргъанынг саялы болмаса, мен чи сени сав къоймажакъ эдим. Буссагъат магъа айтгъан сёзлеринг ялгъан болуп чыкъса, сени илмеклерде асып оьлтюрмесем, къарарсан, – деп, хан

уланни зиндангъа ташлатгъан.

Обзю сатып алгъан уланны сёзлери ханны бек гъалеклендирген. Хан, гъар сагъатда дегенлей, къарт анасыны янына барып, обзюню атасы кимлерден экенни сорап тербей.

– Сен хансан чы, – дей анасы да.
– Ханны атасы да хан болагъанны билесен чи. Сени атанг да, озокъда, хан эди.

Хан, анасы обзюне тюзюн айтмагъанны гъис этип, къынындан хынжалын чыгъарып:

– Эгер де сен буссагъат магъа тюзюн айтмасанг, шу еримде обзюме хынжал чанчып обълемен, – дей хан. – Магъа айтдылар «Сен сени атангны уланы тюгюлсен» деп. Шо тегин чыкъгъан хабар тюгюл!

Анасы бек къоркъуп гете де:

– Балам, шо геп-герти. Сени атанг хан эди. Тек бизин яшыбыз ёкъ эди. Мен де бизин бир къулубузну сююп къалгъан эдим. Шюкюр Аллагъгъа! Ол бек тизив, намуслу, ягълы адам эди, – деп, йылап йибере.

Хан ярлы улан обзюне де тюзюн айтгъангъа мюкюр бола ва ону зиндандан чыгъарма буюра. Сонг, уланны уьюне чакъырып, ашатдырып-гийиндирип, обзюню вазири этип белгилей.

Йыллар гете. Ханны къызы атасы бир заман сатып алгъан ярлыны уланын сюе. Хан да, рази болуп, оланы тоюн эте.

Той болуп турагъан гюн хан, алда игитлер нечик болгъанны гёрсетме сююп, шо бир заман сатып алгъан тайгъа атылып мине. Тек гючлю чабагъан тай, хапарсыздан сюрюнюп, уьстюндеги хан, баштигинден тюшюп, обълюп къала.

Шолайлыкъда, ярлыны уланыны уьч де билегени герти болуп чыгъа.

Сатылгъан ярлы улан хан болуп къала. Амма ярлы улан хан болажакъны бирев де, гъатта обзю улан да билмей болгъан.

Язып онгаргъан С. Солтанбеков.

Бизин Табиат

Гюз

Сентябрь гюзю биринчи, яйны буса ахырынчы айы.

Бир-бир тереклени япыракълары саргъалма башлай. Гюнню узакълыгы шайлы кемиген, чакъны иссилиги тѣбенлеше бара. Гѣммек кѣкде чакъ-чакъда булутланы сюрлюгеген табунлары гѣрюне.

Явунлар, яйда йимик, бакъа гѣз болуп явмай, увакъ бюртюкю сыгъанакъ геле.

Гечелер Къыблагъа учагъан турналары, къыр къазлары табунларыны тавушлары чалына.

23-нчю сентябрь - гечени де, гюнню де гъарисини узакълыгы 12 сагъат бола, шондан сонг гечелер узакъ, гюндюзлер къысгъа бола гете.

23-нчю сентябрде гюз гире.

Сентябрь айда жыйылагъан отлар ва къыр емишлер: итбурун, ябушгъан, гъаннузну тамуру, миятамур, къазот, къансияла, къычыткъан.

Гюз гѣз деген сѣзден амалгъа гелмесе кюй ѳкѣ. Шо заман жавгъарлы табиат гѣз тийгендей болуп къала. Гюзю мезгили 23 сентябрден 22

декабрге ерли гъисаплана. Гюзю алдагъы 40 гюнѳне, яни 2 ноябрь болгъунчагъы мезгилине, гюзю байсаны дей, тюшюмлю, бай вакътиси демек бола... Гертиден де, шо вакъти гъабижай, чалтик, юзюм, бахча яшылчалар, емишлер, емлер къайтарыла, гюзлюклени чачыв, биченликлер, бавлар сугъарыв, ургъулар сюрюв битме герекли. Шо саялы аталаны айтыву да: «Юз сугъарма, гюз сугъар», – дей.

Толобагъбадам Гларовае

НЕЧЕ?

- Яхшы уланны нече сёзю бола?
- Бир.
- Адамны нече гёзю бола?
- Эки.
- Игитники нечеге ерли?
- Уьчге ерли.
- Атны нече туягъы бола?
- Дёрт.
- Бир кьолда нече бармакъ бола?
- Беш.
- Дюнъяда нече материк бар?
- Алты.
- Жумада нече сутка бар?
- Етти.
- Дёрт де, дёрт де нечедир?
- Сегиз.
- Дёрт де, беш де нечедир?
- Тогъуз.
- Он сутка деген недир?
- Он гюн ва он гечедир.

КИМ НЕ ЭТГЕН ?

- Атанг, ананг не этген?
- Обсдюрюп уллу этген.
- Уллананг не этген?
- Согъуп, чораплар этген?

- Уллатанг не этген?
- Тилегенимни берген.
- Къызардашынг не этген?
- Йыласам, чабып гелген.

- Агъаларынг не этгенлер?
- Тарыкълы гюн етгенлер.
- Къардашларынг не этген?
- Юрегимни бай этген.

- Хоншуларынг не этген?
- Къайгъылыны сай этген.
- Юртунг, элинг не этген?
- Мени насипли этген.

КЪОЙМАЙЫКЪ!

Къушлар да яйнасын,
Яшлар да яйнасын,
Яшланы юзюнден
Иржайыв таймасын!

Гелигиз, адамлар,
Яшланы якълайыкъ,
Яшлагъа дюнъяны
Яп-яшыл сакълайыкъ!

Топ-гюлле тюшмесин
Тавлагъа, ташлагъа!
Давсузлукъ, инг башлап,
Тарыкъ зат яшлагъа.

Адамлар, ойлайыкъ
Дюнъяны яшларын,
Согъулма къоймайыкъ
Давланы маршларын!

ТАБИАТГЪА БАКЪГЪАН ЯКЪДАГЪЫ АДАТЛАР

Топуракъгъа «ана топуракъ» деп негъакъ айтмай. Гертиден де, топуракъ яхшы ана йимик инсанлагъа да, жан-жаныварлагъа да яшавлукъда тарыкъ болагъан бары да затны бере. Озокъда, огъар тийишли кюйде аявлап-асырап янашса.

Бырынгъы вакътилерде табиатдагъы гъар тюрлю затны оз аллагълары-худайлары болгъан деп халкъ инанывлары болгъан. Масала, уллу тереклеге (кёбюсю эменлеге) къуллукъ эте болгъанлар, гъатта «Тенгир терек» деген терек болгъан. Сувну ессиси де болгъан – Суванасы, ерни ессиси – Ер есси, агъачлыкъны ессиси – Орман есси. Гечге таба шо инанывлар унутула, оланы кёбюсю яшланы оюнларына айланып къала.

Тек ерге сувгъа, оьсюмлюклеге этеген сый, оланы оьр даражада багъалав кемимей. Жамиятдан ихтияр алмай, тереклени гесмей болгъан, гъатта уллу къуюлар, орлар къаза буса да юртну халкъына сорала болгъан. Ону-муну чачма ярайгъан ерлерде этмей, уйлени, башгъа къурулушланы бажарыла туруп чачма ярамайгъан яда онча онгайлы тюгюл ерлерде къурма къаст этиле болгъан. Булакъ чыгъармакъ, кёпюр салмакъ зувап ишлеге саналгъан.

Тереклени инг башлап, озокъда, емиши учун орната, тек аривлюк-гёзеллик яны да гёз алгъа тутулмай къалмай. Шону учун гюллеге-чечеклеге де, емиш бермейген тереклеге де тергев бериле, масала, субай тереклеге, тал, эмен ва башгъа тереклеге. Ондан къайры да, тав бетлердеги тереклер ер сюрлюгюп гетмесин учун, озен, татавул бойларда оьсе-

ген тереклер-бёлеклер, халталар агъагъан сув ерни емирмесин учун ва гъатта булакълар къурумасын учун да, гъава таза болсун учун да оьсюмлюклени уллу пайдасы барны яхшы биле болгъан.

Тереклени тюбюн айланып къаза турагъаныны да уллу маънасы бар: къазылгъан топуракъ тез къуруммай, къатмай, тамурлагъа гъава бара, къышда буса зараллы жанлар, микроблар оьле.

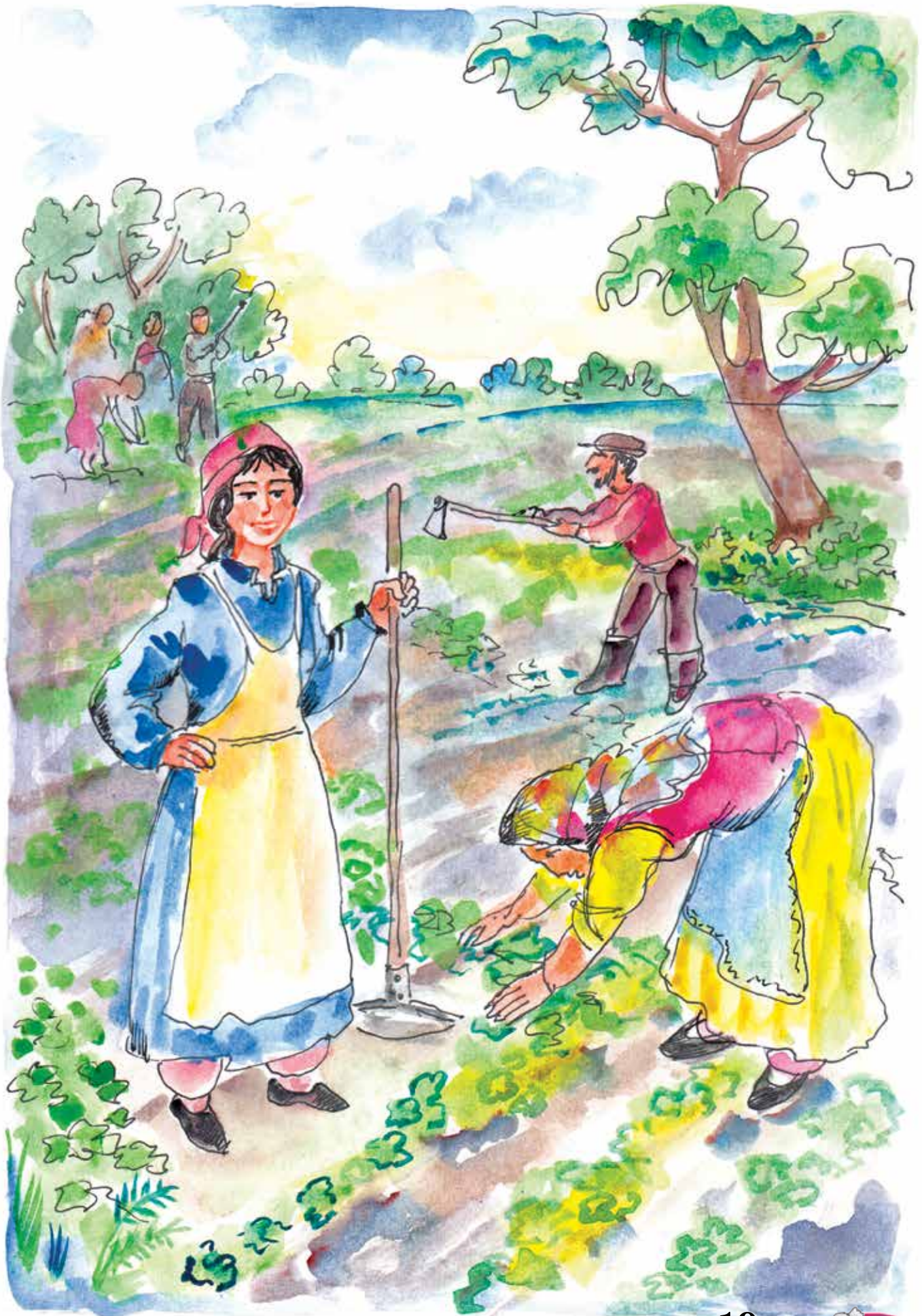
Гъаман бир ерде бир оьсюмлюклени чачып турмай, оланы алышдыра турма къаст этиле гелген.

Заманында сугъарыв, чёп алыв, къазыв, кюйлевючлер къоллав – булагъа да кёп тергев бериле гелген. Масала, гюзде сугъарыв бек пайдалы деп саналгъан, «юз сугъарма, гюз сугъар» деп де негъакъ айтылмай.

Жан-жаныварлагъа да кёп тергев бериле гелген. Бир-бир пайдалы жанланы оьлтюрме ярамай, масала, кирпичи, асны, къарлыгъачны, гёгюрчюнню ва шолай башгъаланы. Къушлар хуртланы, зараллы ченгерткилени ашап, оьсюмлюклеге пайдалы иш этелер. Къышда олагъа уялар этип, ем берип сакъласа, язбашда, яйда олар яхшылыкъ булан къайтарыш этер. Этин ашама ярайгъан жанланы да кёп оьлтюрмей болгъан, неге тюгюл, оланы къырып къойса, гележекде яшама къыйын болажагъын ойлаша болгъанлар. Къумукътюзде кёп тюрлю къыр жанлар болгъан, тек не этерсен, артдагъы вакътилерде олар аз бола бара, бирлери чи бютюнлей ёкъ болгъан деме ярай.

А. Гъажиев

Рукъуят Уетоеуэсовое Къалач

Кёрюк ашны ийиси
Геле къабакъ алгъа да,
Ёкъму экен арасында
Гиччи къалач магъа да.

Муна, муна – къалачым!
Сувумагъан гъалиге.
Яхшы эди яртысын
Берме бизин Алиге.

Тепе-тенг бёлюп ону,
Салдым яртысын ари.
Кёрюк ийисли къалач,
Вая, бир татли, хари!

Бир хабып къояйым деп,
Алиникин де алдым.
Гиччи болуп къалар деп,
Тез-тез ерине салдым.

Ойлашдым, шулай азны
Алма да алмас Али,
Къалачны къалгъан ерин
Ашап къояйым гъали.

Бираздан тавуш болду:
Али: – Чыкъ, – дей абзаргъа.
Ашалгъан къалач учун
Тюшдю эпсиз къызарма.

АТЛАНГЪАН ГЮЗ

Гюп-гюп болуп булутлар
Тавлардан тюзге гёче.
Турналар ёл чыкыгъанча
Эгизсугъа сыр чече.

Тастар йимик согъулгъан
Авлар уча авлакъда,
Ташлангъан тарлавларда
Тувар отлай бир якъда.

Къышгъа бежен толтура
Атъялман, асбийчелер,
Салкъынлыкъ алып чакъны,
Къырав тюше гечелер.

Огюзъемиш, гертмелер,
Чак бишип, най-най эте.
Челеклер, къаплар алып,
Яшлар агъачгъа гете.

Геч бишеген чум терек
Чакъыра гюлдюррейге,
Гюз атлангъан гетмеге,
Минип октябрь айгъа.

Гёрюнюш

Янгургъа ятгъан отлар
Турма къыйнала, йылай.
Сув ашагъан уясын
Сыйырткъыч уста сылай.

Орайгъан къара булут
Акъ бола, сюзюклеше.
Тотукъуш-энемжая
Кёкню бир янын теше.

Тонкъ-тонкъ къуш япсарындан
Башын чыгъарып къарай,
Тез-тез къурутма сююп,
Хораз къуйругъун тарай.

Насрүлла Җайбагатов Давамы!

Гъайкелли Гъайбуллагъа
Гъарведе¹ гъазир гъайлек.²
Гъатсыз гъаясыз гъампа³
Гъарсиллей гъали гъалек.

Гъаракатчы Гъалимат
Гъамарчалы⁴ гъабайын
Гъабас⁵ гъазирлегендир
Гъаписатгъа гъавайын.

Гъанапи гъаваслангъан⁶
Гъарплагъа гъаракалы,⁷
Гъаллашмагъа гъасирет
Гъаписге⁸ гъараканлы.

Гъакъылбалыкъ Гъакимге
Гъалал гъалтама гъали.
Гъаракаты гъакъында
Гъакълашажакъ Гъажали.

Дувлайгъан дол⁹ добура¹⁰
Дөгереген дей думгъа¹¹
Тюшбереден¹², долмадан –
Дайларында¹³ дёрт дамгъа.

Дюгю дым¹⁴ дорбадагъы
Дырбайгъан догъадагъы.
Дымланмажакъ десем де,
Дурус¹⁵ дагъниден дагъы.

Англатьвлар:

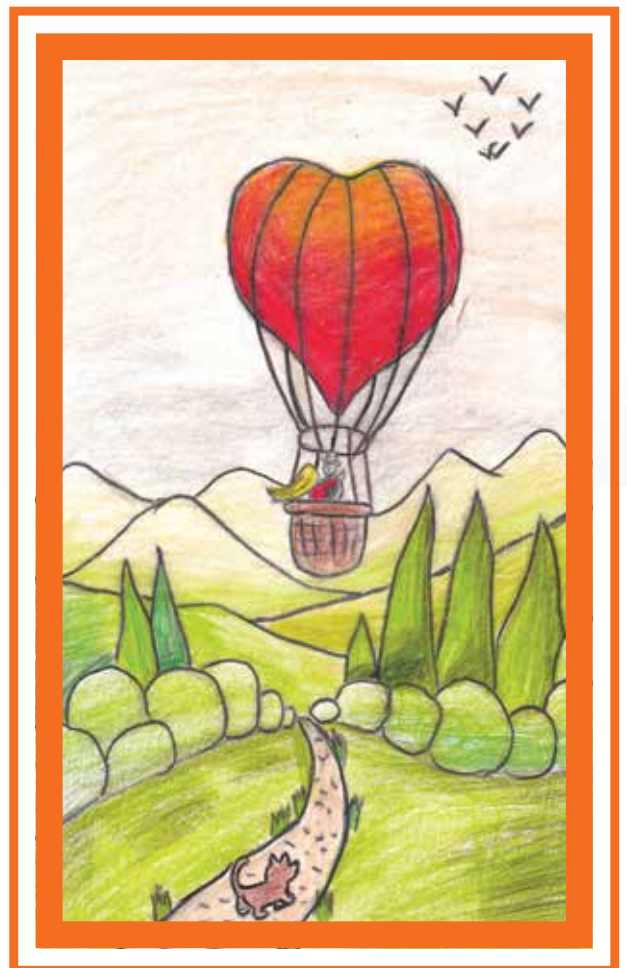
- 1.Гъарве – ачыкъ яда шишалангъан догъа.
- 2.Гъайлек – илинген, тагъылгъан бешик.
- 3.Гъампа – ашама кёп сюеген яш.
- 4.Гъамарча – тагъымчакълар, минчакълар.
- 5.Гъабас – негъакъ, тарыкъсыз.
- 6.Гъаваслангъан – иштагълангъан.
- 7.Гъарака – белги, ишара.
- 8.Гъапис – сыйлы Къуръанны гёнгонден билеген адамгъа шолай айтыла.
- 9.Дол – семиз, уллу къаркъаралы.
- 10.Добура – гиччирек топас яш.
- 11.Дум – яйыв.
- 12.Тюшбере – кюрзелени гиччиси.
- 13.Дай – атив (яшланы тилинде).
- 14.Дым – бавукъ.
- 15.Дурус – тюз, герти.

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

Къызылуртдагъы 5 номерли гимназияны 5-нчи класыны охувчу къызы Абидат Мустафаева этген суратлар.

Акбай Акбаев
ЧЕЧЕГЕН
ЕММАКЪ

Яшыл язбашда, яйда,
Ййнап оьсе гьар айда.
Яз гелсе – чечек ача,
Гёрсенг – тарлавгъа пача!

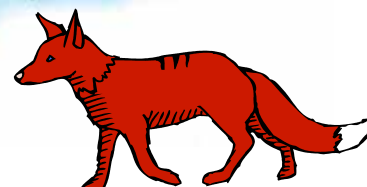
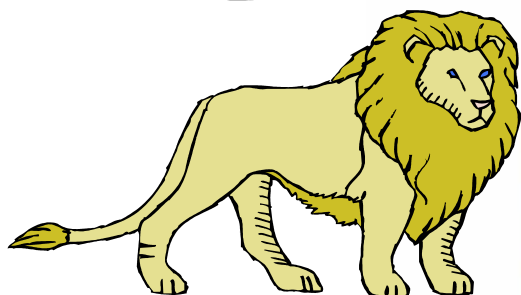
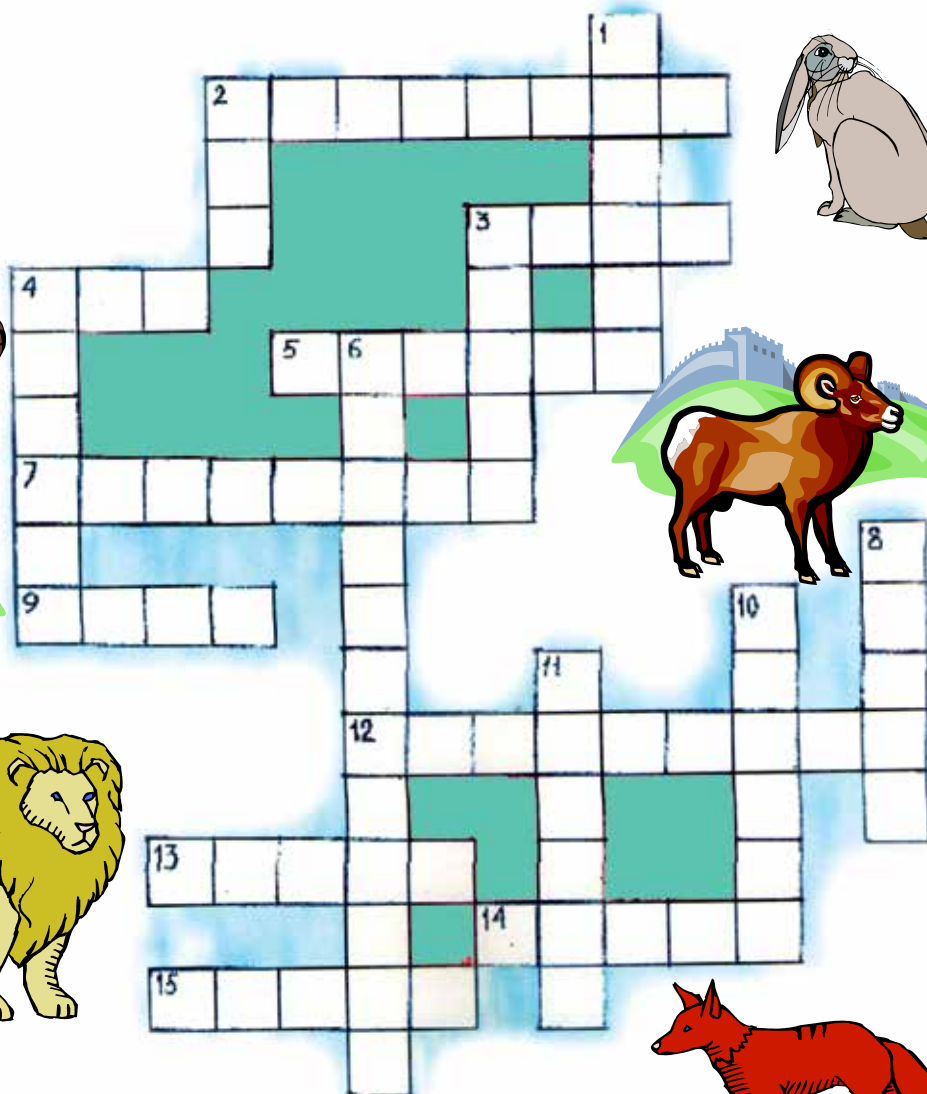
Атир яйгъан сонг чечек,
Гелип балжибин гёкчек,
Огъар кьонуп, ял бола,
Чечегинден бал ала.

Бу бизин Къумукътюзде
Ону оралар гюзде.
Кьолуна тюшсе, яшлар,
Чертип, кьабугъун ташлар.

Сав элге бере пайда:
Ондан этелер май да.
Атын айт чы, гыы, кьайда?!

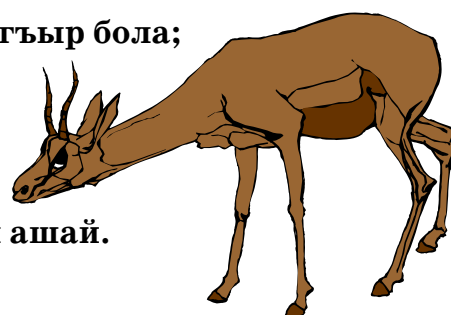

КЪЫР ГЪАЙВАНЛАР

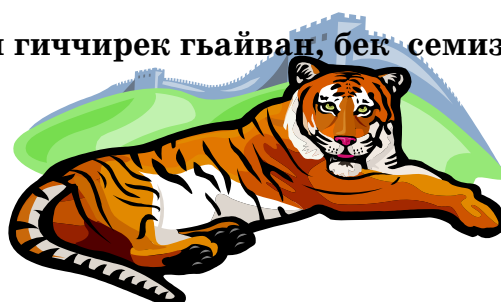

СОЛДАН ОНГЪА:

- 3 – итге лап ювукъ йыртгъыч;
- 4 – зор къаркъаралы лап да гючлю гъайван;
- 5 – мишик тайпадан уллу йыртгъыч, талгъыр-талгъыр бола;
- 7 – къыр мишик;
- 9 – къоркъач;
- 12 – бутакъ мююзлю уллу гъайван, бек къача;
- 14 – тегенекли жан;
- 15 – ит тайпадан йыртгъыч, оьлген жанланы этин ашай.

- 1 – мююзлери артгъа бурулгъан къыр эчки;
- 2 – къалын юню булангъы уллу гъайван, савлай къыш юхуда бола;
- 3 – къалакъ мююзлю уллу гъайван;
- 4 – къалын юню, узунсув авзу – бурну булангъы гиччирек гъайван, бек семиз бола;
- 6 – къыр гъайванланы «пачасы»;
- 8 – гъиллачы;
- 10 – адамгъа ошашлы гъайван;
- 11 – эчки тайпадан тонкъу бурунлу гъайван.

Соколёнок

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

5/2018

сентябрь-октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство печати и информации РД.

Регистрационный номер
ПИ №ТУ05-00348 от 01.12.2016 г. выданный
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
Ш.Алишева (ред. выпуска)
П.Абдуллаева
А.Абдуллатипов
С.Алиев
С. Мамаева
Т.Зургалова (отв. секретарь)

Художественный редактор З. Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера М. Муталибов

Формат 60x84 ¹/₈.
Уч. изд. л. 3,31.
Уч. печ. лист 3,26.
Бумага офсетная.

Дата выхода в свет 11.10.2018г.
Тираж 910 экз.
Заказ №251.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских
литературных журналов «Соколенок» и
«Литературный Дагестан»
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,
на полугодие – 73904.

Цена свободная.

